

державних селян заборгували 166584 крб 68 j коп., по 10 крб 33 коп. на душу [3, 22]. Як бачимо, різниця між недоїмками кріпосних селян в розрахунках на душу та інших податкових груп говорить не на користь останніх, а значить причини майнової ситуації, визначені О.І. Покорським-Жоравко, заслуговують на уважне ставлення дослідників.

Ці ж самі обставини унеможлилювали, за думкою мглинського предводителя, сплату поміщиками податків за своїх селян, оскільки "благосостояние помещиков есть и всегда будет верным сколком в больших размерах благосостояния крестьян" [3, 22 зв.]. Тим же, хто міг би звинуватити поміщиків в "нерадении к уплате недоимок", О.І. Покорський-Жоравко пропонував подивитися на маєтки, передані з різних причин в опікунське управління. Він був переконаний, що майже всяка опіка, в цілому корисний захід, метою якого було "заменить неспособнаго более способным", в його повіті тільки збільшувала розмір недоїмок і звертав увагу на цей факт, окреслюючи шляхи можливого виходу з кризи. До того ж, передача маєтків за борги під опіку ще більше погіршувала становище особливо дрібнопомісного дворянства, більша частина яких у такий спосіб "не могут теперь выбиться из страшного положения своего и не только не могут улучшить своего быта и быта своих крестьян, но неуклонно более и более погрязают в бедность" [3, 23 зв.]. Це було неприйнятним в конкретних умовах ще й тому, що "у Дворянской опеки нет в виду способных людей для назначения их в опекуны" [3, 25 зв.]. До того ж при такій ситуації, в якій опинилося дворянство повіту, необхідно було б передати в опікунське управління 240 маєтків із загальної кількості 297. Якщо ж врахувати, що опікунами не могли бути особи, які самі мають борги, справа ще більше ускладнювалася. Призначення ж опікунів з інших повітів призведе лише до "безполезного разорения многих имений без очищения недоимки". Мглинський предводитель також наголошував, що і опіка, і опікуни могли зіткнутися з проблемою, яка виникла через "безпорядки допущенные издавна в этом Земскою Полицией". Мова йшла про добре відомих з художньої літератури "мертвих душ", які залишилися у дрібнопомісних власників "только в ревизских реестрах".

Накопичення державних недоїмок О.І.Покорський-Жоравко вважав злом, що паралізує господарське життя і породжує незадоволення уряду, але саме на нього він покладав сподівання у вирішенні проблеми, адже традиційні заходи, прописані законом, у цьому випадку неефективні. Продаж "хозяйственной наличности" поміщицьких маєтків-боржників, до якого неодноразово вдавалися в повіті з більшою чи меншою суворістю, був палативним, мало результативним і тимчасовим засобом. Виручені кошти часто не покривали всієї недоїмочної суми, оскільки швидкий продаж майна в цьому випадку призводив до його надзвичайного здешевлення ("один рубль за десять настоящей стоимости вещи"), а недоїмка, яка залишалася на маєтку, знову зростала своїми звичайними темпами. До того ж, це було зовсім неприйнятним відносно дрібнопомісних власників, які не мали ніякої власності, або власність, "составляющую своею ценностью только микроскопическую часть недоимочной суммы". О.І.

Покорський-Жоравко не міг не згадати "о положении тех владельцев, которые принуждены будут выйти из своих владений, и останутся большею частию без крова и пищи".

Найбільш прийнятним О.І.Покорський-Жоравко вважав "прием хлеба в уплату за недоимку", ініційований урядом по 1845 р. Саме це "при благоразумном, твердом и настойчивом применении" могло б дати в державне казначейство кошти, які навряд чи можна отримати в інший спосіб. Неефективність цього заходу в попередні роки він пояснював лише недбалістю земської поліції, яка не дозволила значній кількості дворян здати вчасно хліб в провіантські магазини і в такий спосіб розрахуватися з боргами.

Уважне ставлення до громадських проблем, турбота про дворянство та залежних від нього кріпосних людей виявилися й під час роботи О.І. Покорського-Жоравко в Чернігівському губернському комітеті з облаштування побуту поміщицьких селян, до якого він був обраний від свого повіту. Детальний аналіз позицій мглинського предводителя, як і всього різноманіття думок, поглядів, концепцій, які пролунали на цьому зібранні 1858–1859 рр. і які ще й досі неправомірно не включені в поле історії української суспільної думки та ідейної аграрної історії, повинен стати предметом окремої розмови.

1. В-цкий Н. Очерки дореформенного быта в Полтавском побережье // Киевская старина. – 1896. – Июль-Август.
2. Современные концепции аграрного развития. (Теоретический семинар) // Отечественная история. – 1993. – № 2.
3. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 133. – Оп. 1. – Спр. – 392.
4. Бочков Д.А. Памяти Александра Ивановича Покорского-Жоравко (1813–1913 гг.) // Труды Черниговской губернской архивной комиссии. – 1915. – Вып. 11.
5. Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К., 1914. – Т. 4.
6. Гарский Б. Покорський-Жоравко А.И. // Русский биографический словарь. – С.Пб., 1905. – Т. Плавильщиков-Примо.
7. Ходнев А.И. История Императорского вольного Экономического Общества с 1765 до 1865 года. – С.Пб., 1865.
8. Приложения к трудам Редакционных Комиссий, для составления Положения о крестьянах, выходящих из крепостной зависимости. Сведения о помещичьих имениях. – С.Пб., 1860. Т. 4. – Черниговская губерния.
9. Гуржій І.О. Розклад феодално-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини ХІХ ст. – К., 1954.
10. Слабченко М.Є. Матеріали до економічно-соціальної історії України ХІХ століття. – К., 1925. – Т. 1.

Н.В Венгер

ЙОГАН КОРНІС ТА РОЗВИТОК РЕМЕСЛА, ПІДПРИЄМНИЦТВА НА ТЕРИТОРІЇ АГРАРНИХ МЕНОНІТСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ПІВДНЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ПЕРША ПОЛОВИНА ХІХ СТОЛІТТЯ)

Вивчаючи причини успішного розвитку менонітських поселень на Півдні Російської імперії,

дослідники неодноразово зверталися до діяльності „Товариства розвитку сільського господарства та промисловості”, що існувало на території Молочанської групи поселень у 1836–1871 рр. Дослідники з питань колонізації (А. Клаус, А. Гакстгаузен) акцентували увагу переважно на тій частині інноваційної діяльності товариства, яка привела до успішного розвитку сільського господарства [1; 2; 3]. Сучасні західні дослідники (Дж. Юррі, Дж. Стейплз) розширили наші уявлення про завдання товариства, звертаючи увагу на вплив його проєктів на внутрішньоконгрегаційне життя поселень, кроскультурні наслідки його діяльності [4, 5]. Найбільшою повнотою з цього приводу вирізняється монографія американського історика Дж. Стейплза „Кроскультурні змагання на південноукраїнському просторі: Заселення Молочанського басейну. 1763–1861 рр.”, у якій вивчено історію „Товариства розвитку сільського господарства та промисловості” через призму особи лідера цього суспільства Й. Корніса (1789–1848) [5]. Ми вважаємо, що саме такий підхід є найбільш виправданим, оскільки Товариство, що вивчається, було створено за ініціативою російського уряду саме під гарантії керівництва конкретного лідера – Й. Корніса. Ініціюючи складання Товариства” влада незабаром відійшла від його керівництва, повністю довіривши це Й. Корнісу, який наповнював проєкт конкретними діями. При його участі Товариство стало додатковим органом адміністративної влади над менонітськими поселеннями. Активна організаторська діяльність Й. Корніса сприяла просуванню менонітського суспільства шляхом провітання, прогресу і відкритості [5, 105].

Мета цієї публікації полягає у тому, щоб розкрити ті сторони діяльності Й. Корніса, „Товариства розвитку сільського господарства та промисловості”, які прямо чи опосередковано впливали на розвиток ремісничо-підприємницької діяльності на теренах менонітських поселень у першій половині XIX століття. Об’єкт вивчення – менонітські поселення Півдня Росії, предмет – діяльність Й. Корніса, „Товариства розвитку сільського господарства та промисловості”.

Й. Корніс – один із видатних лідерів менонітської спільноти першої половини XIX століття, представник етнічної еліти, яка досягла кар’єрного росту на службі російському уряду. Його активна діяльність, яка, на думку багатьох одноплемінників, суперечила поглядам менонітського віровчення, викликала різні оцінки з боку конгрегацій: від неприйняття до захоплення [6, 9-43]. Позитивно оцінювали діяльність Й. Корніса російські чиновники і дослідники колонізації А.М. Фадеєв (голова Катеринославської контори іноземних поселенців [7, 481]), А. Клаус [2, 168], барон А. Гакстгаузен [1, 474], публіцист П.В. Каменській [8, 100]. Поява феномена Йогана Корніса була характерним для російської дійсності явищем. Одним із важливих принципів національної політики держави було активне співробітництво центрального уряду із неросійськими елітами [9, 30]. Влада не боялася висувати і підтримувати кар’єрне зростання найбільш талановитих представників різних національностей. Етнічні критерії не були визначальними для просування соціальними сходами, і найчастіше господарські функції у регіонах належали

представникам тієї національності, що становила більшість на означеній території [10, 100].

Активне співробітництво Й. Корніса з органами піклування було розпочато з 1817 р., коли за рекомендацією Опікунської контори його було призначено радником і спостерігачем за новими поселеннями Данцигських менонітів на Молочній [4, 111]. У 1820 р. Й. Корнісу було доручено спостерігати за новими поселеннями із Віттенберга [5, 112]. У 1825 р. він досить успішно працював над „ногайським проєктом”, мета якого полягала у тому, щоб цивілізувати найближчих сусідів молочанських менонітів – ногайців [11, 19]. Робота над останньою програмою продемонструвала блискучі адміністративні здібності Й. Корніса і принесла йому важливий досвід – досвід толерантності, уміння координувати та адаптувати вимоги, що висувала російська влада, потребам традиційного суспільства.

Його діяльність, можливість спілкування із представниками інонаціонального населення, російською політичною елітою значно розширили світогляд майбутнього лідера „Сільськогосподарського товариства”. Коло інтересів Й. Корніса не обмежувалося читанням популярних журналів аграрної спрямованості. Він був знайомим із теоріями сучасних йому вчених-економістів (наприклад, теорією власності). Будучи менонітом та глибоко віруючою людиною, він бачив сутність віровчення у збереженні релігійної громади і дотриманні внутріконгрегаційних законів справедливості [12, 97]. По-своєму Йоган розумів перспективи розвитку менонітського суспільства за умов російської модернізації. З 1818 р. Й. Корніс захопився ідеями пієтизму [13, 16]. Саме ця обставина істотно вплинула на його світогляд і напрями діяльності у керуванні колоніями. Консервативні меноніти, серед яких були, наприклад, фламандські громади, розглядали пієтизм як пряму загрозу чистоті менонітської віри. Євангелізм пієтистів докорінно відрізнявся від менонітського. На відміну від проповідованого фламандськими менонітами прагнення до сепаратизму, пієтисти виступали за асиміляцію взаємодію із „великим світом” за межами колоній. Дотримуючись ідей пієтизму, Й. Корніс усіляко підтримував у своїх одновірцях прагнення до діяльності та активності. У листі до одного із своїх друзів у 1828 р. він писав: „Зміст любові до Бога є не лише слова, а швидше дії та активність” [13, 17].

Вплив і популярність Й. Корніса на території поселень формувалися насамперед через його участь у внутріконфесійній діяльності. З 1820 р. він був членом Шкільної Асоціації – конгрегаційної організації, що здійснювала нагляд над діяльністю менонітських шкіл. З 1822 р. – одним із керівників Біблійної асоціації [5, 110].

Визнання Й. Корніса як одного з найвпливовіших конгрегаційних діячів ґрунтувалося на його особистих господарських успіхах. У менонітстві, так само, як у анабаптизмі та протестантизмі в цілому, матеріальне становище людини було відображенням божественного благословення та розглядалося як благо. Людина повинна була самоутверджуватися у своїй діяльності [14, 6-7]. Йоган Корніс, виходець із-під Данцига, переїхав до Росії у 1804 р. Будучи старшим сином у родині, Йоган протягом року працював робітником на млині у с. Орлово, а потім протягом

декількох років намагався накопичити кошти, займаючись торгівельною діяльністю [15, 716-718]. У 1809 р. йому вдалося організувати на орендованих землях велику вівчарню. У подальшому Й. Корніс сам випробував себе в організації невеликих підприємств: на своїх землях у Юшанлі він заснував цегельний та черепичний заводи [16, 109-110]. У 1811 р. Йоган придбав невелике стадо непородистих овець, зайнявся їх поліпшенням. На той час тонкорунні вівці були дуже дорогими і не адаптованими до умов звичайного селянського господарства. У 1838 р. Й. Корніс володів ділянкою у 65 дес. у колонії Орлів, а також двома хуторами: Юшанлі (500 дес.) та Ташенак (3 500 дес.). У 1836 р. ці землі йому було даровано урядом [17, 2].

Створюючи сприятливі умови для іноземної і, зокрема, менонітської колонізації, російська влада була зацікавлена в ефективному використанні того соціального ресурсу, який опинився у розпорядженні держави. Запровадивши на території поселень особливий економічний режим, який ми кваліфікуємо як „окрему економічну зону” [18, 31-51], уряд намагався утворити оптимальну систему адміністрування позначених територій. Цю функцію досить успішно виконували органи піклування, а також органи конгрегаційного місцевого самоврядування, які на території поселень мали неформальне значення [19, 16-22]. Для інтенсифікації комплексного економічного освоєння регіону влада ініціювала проведення різних економічних програм, які із різним ступенем успішності розгорталися на території менонітських округів. Відповідно до розвитку російської модернізації і розширення процесів удосконалення цивільного суспільства, у Росії було поширено практику утворення громадських організацій, які мали впливати на хід економічної емансипації суспільства. З 1824 р. Піклувальний комітет виступав із ініціативою утворення на території менонітських колоній організацій господарського характеру: Товариства вівчарства (з 1824 р.), Товариства лісорозведення (1830 р.), Сільськогосподарського тваривства (з 1836 р.) [5, 114]. Керування „Суспільством лісорозведення” було доручено Й. Корнісу. Новоутворена організація була державною, а не конгрегаційною структурою, в обов’язки якої входило запровадження інноваційних господарських проектів, що знаходилися поза сферою уваги місцевих адміністративних органів. Успішно виконуючи свої обов’язки, Й. Корніс вперше зіштовхнувся з опором конгрегаційних лідерів, які у самому факті існування надгромадської організації вбачали небезпеку самоврядуванню і традиційному укладу сепаратного розвитку поселень.

Влітку 1835 р. А. Фадєєв виступив із пропозицією розширити вплив Товариства лісорозведення на інші напрямки господарської діяльності колоній. У 1836 р. було засновано „Товариство поліпшення сільського господарства та торгівлі”. Нова організація, на відміну від попередньої, мала більший економічний і адміністративний вплив. Зіштовхнувшись із непримиренною опозицією з боку конгрегаційних лідерів, Й. Корніс вимушений був діяти авторитарними методами. Згодом рекомендації, що склалися організацією та особисто Й. Корнісом, набули майже директивного характеру. Володіючи досить широкими повноваженнями, голова „Сільськогосподарського союзу” одержав можливість

практичної реалізації багатьох задуманих ним проектів, що відповідали його особистому розумінню прогресу та економічної доцільності. Й. Корніс сфокусував свою діяльність на трьох основних напрямках: 1) ефективному розподілі господарських ресурсів на території поселень; 2) ефективному використанні ресурсів; 3) нарешті, намагався стимулювати аграрну індустріалізацію і переорієнтацію менонітської економіки на ринкові відносини [5, 119].

Посуха 1832–1834 рр. істотно вплинула на уявлення Й. Корніса про можливі напрямки економічного розвитку менонітських колоній та регіону в цілому. А. Фадєєв оцінював посуху початку 30-х рр. XIX в. як подію, що відкинула економіку поселень на кілька років назад. Перед лідерами колоній стало практичне питання про те, як у наступному не допустити повторення подібних криз [5, 118]. Як вважав Й. Корніс, одним із шляхів запобігання кризовим ситуаціям за умов неминучих у південному регіоні природних катаклізмів може стати орієнтація на комплексний розвиток колоній. У зв’язку з цим він розробив засоби, спрямовані на підтримку розвитку менонітського підприємництва. Важливо підкреслити, що означений проект у практичній діяльності Й. Корніса був тісно пов’язаний із соціальною програмою, головна мета якої полягала у збереженні громади – парадигмального поняття менонітського вівчарства.

Орієнтація на інтенсивне залучення економіки поселень у ринкові процеси, що відбувалися в регіоні, сприяла активізації соціальної диференціації у середині менонітського співтовариства, що створювало умови для формування капіталів і розвитку підприємницької діяльності на території поселень. З початку 30-х рр. XX ст. темпи зростання чисельності безземельного населення пришвидшилися [5, 133]. Якщо до 1839 р. кількість безземельних родин на Молочній складала 47% менонітського населення, то у 1847 р. – 53% [20]. Більшість таких родин складалася із людей молодшого віку, які належали до мобільної групи населення. Для безземельних Й. Корніс ініціював серію соціальних програм спрямованих насамперед, на можливість проявити себе в альтернативних до сільського господарства видах діяльності. Крім утворення додаткових „дочірніх” колоній, куди було переселено частину безземельного менонітського населення, він виступив із ініціативою заснування окремої ремісничої колонії, яку планувалося розмістити біля центрального селища Молочанського менонітського округу – селища Гальбштадт. Менонітські ремісники, за свідченням Й. Корніса, були недостатньо заможними людьми. Вони могли виконувати лише „прямі” замовлення, оскільки не мали достатньо коштів для того, щоб закуповувати великі партії сировини і забезпечувати збереження попередньо виготовлених виробів [5, 126]. Вперше думкою про створення особливої промислово-ремісничої колонії Й. Корніс поділився у 1837 р. зі своїм другом бароном П. Кеппенем. У практиці південної колонізації таких поселень. У 1767 р. у Чернігівській губернії було засновано Біловезьке ремісниче містечко, населення якого становили гуттери – переселенці із Пруссії. На поселення покладалася функція ремісничого обслуговування прилеглих малоросійських поселень. За умов низького економічного розвитку регіону

продукція ремісничої діяльності не користувалася великим попитом і експеримент закономірно зазнав невдачі [21, 10-12]. У 1806 р. у Молочанському басейні було засновано німецьку колонію Пришиб, яка відразу набула рис промислово-ремісничого поселення [5, 126]. Експеримент Й. Корніса, на відміну від попередніх, проводився за досить сприятливих економічних умов, на території регіону, що відрізнявся високим рівнем добробуту, тому проект мав усі можливості виявитися успішним. Для заснування ремісничої колонії було обрано вельми сприятливе, з торговельної точки зору, місце на перехресті торговельних доріг біля селищ Гальштадт та Пришиб. У жовтні 1837 р. надвірний радник господарського департаменту Міністерства внутрішніх справ П. Кеппен підготував записку „Про стан і головні потреби іноземних поселенців у Таврійській губернії” [22, 9-42]. У ній повідомлялося про бажання менонітів заснувати особливе ремісниче поселення на 200 господарств. У листі інспекторові Пелеху Й. Корніс навів свою мотивацію проекту: 1) створити можливості духовного і фізичного розвитку ремісників, зробити умови для поліпшення їхнього добробуту і передачі навичок; 2) утворення спеціалізованого ремісничого центра, у якому буде вироблятися конкурентоспроможна продукція; 3) більш зручний спосіб забезпечити доступ споживачам до якісних виробів незалежно від дат проведення ярмарок [5, 126]. У грудні 1839 р. із роз'ясненнями з цього питання виступив Піклувальний комітет, який у своїй записці зазначив: „ Не лише немає ніяких перешкод, але й, навпроти, буде досить корисно, тому що ремісники будуть вчитися друг у друга засобом обробки виробів і скоріше досягнуть досконалості” [22, 124]. Надаючи дозвіл на заснування поселення 9 липня 1841 р. [3, 48-49], Міністерство державного майна висувало деякі вимоги стосовно організації поселення: 1) побудувати молитовний будинок; 2) організувати школу; 3) заснувати торговельні крамниці; 4) створити Ремісничий наказ; 5) підкорити Ремісничий наказ Молочанському менонітському окружному наказові; 6) вибрати двох десятицьких; 7) дома будувати за менонітським зразком; 8) заборонити займатися землеробством [22, 124]. Таким чином, нове селище Ной-Гальштадт повинно було відповідати типовому колоністському поселенню і зберігати традиції способу життя, властивого для менонітських громад.

Й. Корніс усвідомлював, що організація одного ремісничого поселення не здатна вирішити глобальну для менонітського соціуму проблему і мав намір поширити експеримент на інші регіони Молочної та Хортиці. На улаштування “колонії нового типу” з особистих коштів Йогана було виділено 100 000 крб – астрономічна на ті часи сума [23]. Плануючи продовжити проект, він залучив до його фінансування інших забезпечених людей [24, 26].

Й. Корніс отримав підтримку Піклувального комітету на виділення на території менонітських селищ окремих ділянок для заселення малозабезпечених молодих безземельних родин. Ця зона, як передбачалося, могла стати невеликим „ремісничим містечком”. Такі ділянки незабаром з'явилися фактично у кожному молочанському селищі й стали центрами формування домашньої промисловості, ремесла і підприємництва. У 1847 р. було

підготовлено “Проект правил про облаштування нових селищ із застосуванням у них господарських установ менонітів: Про ділянки, призначені для поселення безземельних і ремісників” [25, 349 зв.]. Згідно зі змістом цієї постанови, території для ремісників мали відрізатися або на краю селища, або з обох його кінців.

Вирішуючи проблеми розвитку ремесла і підприємництва, Й. Корніс вимагав від керівників окремих конгрегацій виділення коштів для видачі кредитів підприємцям-початківцям, а також організації для них спеціальних житлових програм [26, 92-127]. Однак, як засвідчила подальша практика, у середині 30–40-х рр. ХХ ст. у менонітів усе ще бракувало капіталів, необхідних для організації великих промислових підприємств [27]. До того ж, накопичені кошти більшість із менонітів використовувала насамперед на придбання земельної власності, що відповідало їхнім релігійним уявленням. Підтримуючи підприємництво як один з напрямів господарської діяльності, Й. Корніс сприяв подоланню конфесійного стереотипу про пріоритетність землеробства.

Важливим напрямом діяльності „Сільськогосподарського товариства” була популяризація діяльності й виробів менонітських ремісників. Й. Корніс першим запропонував використовувати молочанських майстрів для навчання хлопчиків із сусідніх слов'янських поселень [26, 92-127]. Йоган мав позитивний досвід передачі навичок раціонального землеробства юнакам із сусідніх сел. Його дружина проводила навчання дівчат домашнім промислам: ткацтву, шиттю, маслоробству [15, 716-718]. У середині 1840-х рр. обговорювався проект про передачу на навчання менонітським ремісникам хлопчиків із болгарських поселень. Як коментував О. Скальковський, „ніякі переконання не допомагали, і болгари рішуче відмовлялися передати своїх дітей у науку німцям” [28, 139]. Використовуючи досвід Йогана Корніса, у 1855 р. Департамент державного майна приступив до реалізації програми з навчання ремеслам сиріт із селянських сімей [29, 39]. Цей проект було завершено у 1859 р. [30, 4].

Й. Корніс не обходив увагою популяризацію виробів менонітських ремісників. У 1837 р. за його рекомендацією один із місцевих землевласників придбав візок, виготовлений ковалем с. Орлово. Вартість фури, яка була здатна перевезти вантаж вагою 150-160 пуд., становила 240 крб [31, 57]. Візок було відправлено покупцеві, а на наступний сезон той самий ремісник одержав нове замовлення, яке цього разу надійшло від сусіда торішнього покупця. Великою популярністю у споживачів користувалися фургоони. Це були порівняно дорогі, але міцні вироби, термін експлуатації яких становив не менш 10 років [32, 207-208]. Деякі екземпляри цих виробів було відправлено до Росії, у тому числі й до Москви [33, 110]. Йоган Корніс помер у 1848 р., але засноване за його участі товариство існувало до 1871 р. Після 1871 р., коли Молочанський менонітський округ було розподілено на дві волості, із Товариства було виділено Гальштадтське та Гнаденфельдське товариства, які діяли до 1917 р. [34, 40-41].

Таким чином, у межах діяльності Й. Корніса як голови “Товариства сільського господарства” досить чітко простежується система заходів, спрямована на популяризацію ремісничо-підприємницької

діяльності. Програми на розвиток антрепренерства були пов'язані перш за все із необхідністю підтримки тих груп менонітського суспільства, які мали стати соціальною базою для формування торговельно-промислової еліти на теренах поселень. Світоглядною основою діяльності Йогана Корніса були його уявлення про необхідність ринкової спрямованості розвитку менонітських поселень в умовах російської модернізації. Його впевненість про важливість формування домашньої промисловості, великих та малих підприємств, системи кредитування антрепренерства, заходів соціальної підтримки і запровадження рис ліберальної економіки, вільної від конфесійного контролю, мали вельми прогресивне значення навіть з точки зору сучасних йому західних економічних досліджень. Більшість проектів Й. Корніса була спрямована у майбутнє, їх наслідки показово виявили себе у наступне десятиліття – період становлення менонітської промисловості. У загальній ретроспективі економічного розвитку поселень феномен діяльності Й. Корніса доводить, що менонітське суспільство мало схильність до саморозвитку та самореформування. Ця важлива риса спільноти сприяла динамічному розвитку поселень та була суттєвою причиною успішності розвитку менонітського колонізаційного потоку в умовах російської модернізації.

1. Гакстаузен А. Исследование внутренних отношений народной жизни и особенности сельских учреждений России. – М., 1870.
2. Клаус А. Наши колонии: Опыт и материалы по истории и статистике иностранной колонизации в России. – С.Пб., 1869.
3. Epp D.H. Johan Cornies. – Winnipeg, Manitoba: CMBC Publications and the Manitoba Mennonite Historical Society, 1995.
4. Urry J. None but saints: The Transformation of Mennonite Life in Russia 1789–1789. – Winnipeg: Windflower Communication, 1989.
5. Staples J.R. Cross-cultural Encounters on the Ukrainian Steppe: Settling the Molochna Basing, 1783–1861. – Toronto, 2003.
6. Dyck H.L. Russian Servitor and Mennonite Hero: Light and Shadow in Images of Johann Cornies // Journal of Mennonite Studies. – 1984. – № 2.
7. Фадеев А.М. Воспоминания: В 2 ч. – Одесса, 1897. – Ч. 1.
8. Каменский П.В. Вопрос или недоразумение – М.: Т-во Скоропечатника А.А. Левинсона, 1895.
9. Миронов Б.Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): В 2 т. – С.Пб., 1999. – Т. 1.
10. Капеллер А. Россия – многонациональная империя – М.: Традиция, 2000.
11. Описание менонитских колоний в России // ЖМГИ. – 1842. – Ч. 4.
12. Російський Державний Історичний Архів (далі – РДІА). – Ф.383. – Оп.10. – Спр. 7164.
13. Staples J. Johann Cornies and Pietism in the Molochna / Preservings. – № 24. – 2004.
14. Гарин І.І. Кальвін. – Харків: Фолио, 1994.
15. Cornies Johann (1789–1848) // Mennonite Encyclopedia: In 5 vol. – Vol. 1.
16. Коновалова О. Корніс // Немцы Украины: Пилотный сборник. – М., 2002.
17. РДІА. – Ф.398. – Оп.2. – Спр.174.
18. Венгер Н.В. Возникновение и развитие частной предпринимательской деятельности на территории менонитских колоний // Вопросы германской истории. – Днепрпетровск, 2002.

19. Белікова М. Адміністративне управління менонітських колоній Півдня України (1789 – 1917 рр.) // Етнічна історія народів Європи. – Вип. 16. Німці в етнокультурному просторі України. – Київ: Унісерв, 2004.
20. Державний Архів Одеської Области (далі – ДАОО). – Ф.6. – Оп.1. – Спр. 10063.
21. Державний Архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО). – Ф.134. – Оп. 1. – Спр. 152.
22. РДІА. – Ф.383. – Оп. 29. – Спр. 609.
23. ДАДО. – Ф.134. – Оп. 1. – Спр. 310.
24. ДАОО. – Ф.6. – Оп. 4. – Спр. 18 925.
25. РДІА. – Ф.398. – Оп. 9. – Спр. 2765. – Ч.2.
26. РДІА. – Ф. 383. – Оп. 10. – Спр.71-64.
27. Goertz H. Die Molotschaer Ansiedlung. – Stainbach: Echo Verlag, 1950.
28. Скальковский А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае: Статистический очерк. – Одесса: тип. Г. Нейман и К^о, 1842.
29. Распоряжение по II-му Департаменту Государственных Имуществ относительно обучения крестьянских сирот ремёслам // ЖМГИ. – 1855. – № 11.
30. ДАОО. – Ф. 6. – Оп.4. – Спр. 18 098.
31. ДАОО – Ф.89. – Оп.1. – Спр. 432.
32. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Екатеринославская губерния – С.Пб., 1862.
33. Urry J. Mennonite economic development in the Russian mirror // Mennonites in Russia. – Winnipeg, Manitoba, 1989.
34. Бондарь Д. Секта менонитов в России. – Петроград, 1816.

Ю.В. Василевич

СІЛЬСЬКА ТЕМАТИКА В ДІЯЛЬНОСТІ ТА ТВОРЧОСТІ ПРЕОСВЯЩЕНОГО ГАВРІІЛА РОЗАНОВА, АРХІЄПІСКОПА КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО, ХЕРСОНСЬКОГО І ТАВРІЙСЬКОГО (1828-1848)

Останнім часом у вітчизняних наукових колах значно активізувалися дослідження з вивчення минулого окремих міст, містечок та сіл України, зокрема південного регіону. Однак в історичній науці залишається ще багато „білих плям”, нерозкритих моментів, у тому числі таких, що стосуються діяльності визначних особистостей минувшини, які безпосередньо впливали на формування окремих регіонів.

Одне з провідних місць серед видатних релігійних діячів Півдня України належить архієпископу Гавріїлу Розанову (1781-1858), життєвий і творчий шляхи якого становлять одну з малодосліджених сторінок в історії України. Окремі біографічні відомості про преосвященного знайшли відображення в дореволюційних публікаціях С. Серафімова [1, 919-953], Ф. Макаревського [2, 10-11], М. Мурзакевича [3, 297-302], С. Петровського [4, 1-31], К. Чередуєва [5, 184-211], І. Чистовича [6, 210-227], Ф. Міляновського [7, XLIII-LIV] та інших працях, що стосуються історії регіонів, де проходила служба архієпископа. До опублікованих матеріалів належить також автобіографія Г. Розанова [8, 388-468]. В радянській історіографії діяльність архієпископа майже не вивчалася. Серед сучасних досліджень, присвячених преосвященному, слід відзначити роботи донецького дослідника О.І. Журби [9], попередні публікації